

Analýza sousedství, především s Romy

(Výsledky sekundární analýzy dat z výzkumů Evropské hodnoty 1991, 1999 a ISSP Religiozita 1999 za Českou republiku)

Libor Prudký

Téma sousedství je často předmětem výzkumného zájmu. Soustřeďuje se v něm totiž několik skutečností vztahujících se k odmítání či naopak přijatelnosti sociálních, rasových, případně dalších souvislostí běžného existování. Porovnání přijatelnosti sousedů je proto zdrojem poznatků při analýze norem chování, hodnotových struktur, stereotypů a dalších duchovních reflexí života, je ovšem předmětem zájmu i při analýze vztahů ke konkrétním sociálně či jinak problémovým skupinám obyvatel, při analýze míry xenofobie ve společnosti, případně rasismu, atd.

Při analýzách sousedství je možné vyjít z různých hledisek a východisek. Následující text je založen na jednoduchém východisku: sousedství je nahlíženo z hlediska míry odmítání určitých potenciálních sousedů (jde o „nechtěné sousedství“), tedy jako zdroj pro poznání postojů k vymezeným skupinám, které mají – jak se předpokládá – charakter určitých sociálně problémových entit. Diference, shody, trendy a vlivy na zjištěné diference je možné proto chápat jako atributy postojů k takovým skupinám. Analýza byla realizována v souvislosti s výzkumem soužití majority s romskou minoritou, proto je zájem soustředěn především na sousedství s Romy. (Téma bylo zpracováváno v agentuře POINT, která je součástí Centra pro výzkum osobnosti v etnických a sociálních souvislostech.)

Zdrojem poznatků jsou reprezentativní sociologická šetření realizovaná v naší zemi v devadesátých letech minulého století. Konkrétně se jedná o výzkumy:

European Value Study (zkratka EH), sběr v roce 1991, reprezentativní výběrový soubor české populace starší 18 let o rozsahu 2109 dotazovaných;

International Social Survey Programme, téma Religiozita, (zkráceně Religiozita) sběr v roce 1999, reprezentativní výběrový soubor české populace starší 18 let o rozsahu 1224 dotazovaných;

European Value Study (rovněž zkratka EH), sběr v roce 1999, reprezentativní výběrový soubor české populace starší 18 let o rozsahu 1909 dotazovaných.

Ve srovnávaných výzkumech je problematika nechtěného sousedství zkoumána ve více případech, ve třech velkých výzkumech jde ale o srovnání prakticky identické: dotazovaní měli u patnáctiřádkové nabídky rozhodnout o míře nepřijatelnosti sousedů, kteří odpovídají vždy jedné charakteristice, jednomu řádku nabídky. Vzhledem k tomu, že jak nabídka, tak její hodnocení jsou téměř identické, nabízí se tu vzácné srovnání. Jednak jde o srovnání ověřující spolehlivost údajů ve dvou velkých výzkumech realizovaných v témž roce, jednak jde o srovnání v času, protože data jsou za rok 1991 a 1999.

Neshody mezi jednotlivými výzkumy ve formulování, užití a záznamu odpovědí na otázky byly jen ve dvou případech názvu nechtěného sousedství. Zatímco v roce 1991 byl jeden z možných deviujících sousedů označen jako „člověk často opilý“, v roce 1999 byl ve výzkumu Evropské hodnoty použit výraz „těžký alkoholik“. Drobný rozdíl byl i v označení „citově nevyrovnaných lidí“: jednou – v roce 1999 – bylo použito toto označení, v roce 1991 pak šlo o výraz „citově a duševně nevyrovnaní lidé“. Jak porovnání významů, tak porovnání výsledných diferencí neukazuje, že by tyto rozdíly měly vliv na vyjádřené postoje. Nejde v žádném případě o překážku v komparacích.

Vzhledem k tomu, že jsme při srovnávací analýze mohli vycházet z analýzy dat (nejen tedy z publikace výsledků), použili jsme několik analytických postupů. Nejjednodušší je prosté srovnání frekvenční analýzy, doplněné porovnáním shody v pořadí průměrů. Pak byla zpracována faktorová analýza a k vybraným „zástupcům“ jednotlivých faktorů jsme propočítali statistickou analýzu vztahů s tím, že jsme hledali koreláty k jednotlivým postojům, včetně přirozeně postoje k sousedství s Romy. Analýzu ukončil postup opřený o vícerozměrné škálování, včetně grafického vyjádření shluků. Tyto postupy umožnily do hloubky charakterizovat vztah k sousedství s Romy jak v čase, tak v souvislostech s dalšími variantami nechtěného sousedství.

1. Pořadí nechtěného sousedství, distance mezi postoji

Nejprve prezentujeme celkové vyjádření postojů k problémovým sousedům tak, jak je jednotlivé výzkumy přinesly. Jde o podíly explicitě odmítnutých sousedství z celku dotazovaných. Vzhledem k tomu, že jde o reprezentativní šetření, je možné s uvedenými podíly pracovat i jako s vyjádřením postojů celé dospělé populace ČR.

Tabulka č. 1: Pořadí podle toho, koho by dotazovaní nechtěli za sousedy (Pořadí označení nechtěných sousedů je podle výsledků výzkumu EH 1999)

Nechtění sousedé	EH 1991		EH 1999		ISSP RE 1999	
	%	Poř.	%	Poř.	%	Poř.
Lidé často opilí (těžcí alkoholici)	81,0	1.	75,5	1.	70,8	1.
Lidé užívající drogy	77,9	2.	73,3	2.	69,8	2.
Lidé s kriminální minulostí	70,2	4.	63,9	3.	60,2	3.
Romové	73,4	3.	39,9	4.	41,9	4.
Levicoví extrémisté	31,3	7.	30,8	5.	31,9	6.
Pravicoví extrémisté	30,0	8.	28,9	6.	32,2	5.
Lidé, kteří mají AIDS	49,2	6.	20,6	7.	20,8	8.
Homosexuálové	50,7	5.	19,7	8.	23,4	7.
Přistěhovalci, cizí dělníci	22,9	11.	19,4	9.	19,7	9.
Citově (duševně) nevyrovnaní	27,1	9.	18,8	10.	19,4	10.
Muslimové	22,8	12.	15,2	11.	15,3	11.
Lidé odlišné rasy	24,7	10.	9,8	12.	7,7	12.
Velmi početné rodiny	14,0	13.	8,6	13.	6,4	13.
Židé	13,0	14.	4,4	14.	4,4	14.

Znění výroků (variant odpovědí) je doslovně převzato z citovaných empirických výzkumů. S tímto zněním pracujeme i v komentářích.

Porovnání výsledků výzkumů v té nejelementárnější rovině ukazuje několik pozoruhodných poznatků:

- Míra shody mezi výsledky výzkumů Evropské hodnoty 1999 a Religiozita z téhož roku je velmi vysoká. Výsledky obou výzkumů vzájemně dokládají platnost a spolehlivost získaných dat.

- Ukázalo se, že čtveřice nejvíce odmítaných sousedů je podle všech 3 výzkumů stejná: vůbec nejsilněji (pro asi 70 až 80 % populace jsou nepřijatelní) odmítáni sousedé jsou vždy alkoholici. Do této skupiny nejvíce odmítaných patří také ti, kteří užívají drogy, dále sousedé s kriminální minulostí a konečně Romové. Teprve pak – a s velkým odstupem – jsou jako sousedé nepřijatelní političtí extrémisté, lidé onemocnělí AIDS a homosexuálové. Vlastně překvapivě nízké je odmítání sousedství s přistěhovalci, včetně cizích dělníků u nás – týká se asi 20 % populace. Prakticky stejné je odmítání duševně nemocných sousedů. Muslimové jsou jako sousedé nepřijatelní asi pro 15 % populace. Příslušníky jiné rasy by za sousedy nechtělo jen asi 7 až 10 % obyvatel a konečně nejmenší odmítání je vůči sousedství velmi početných rodin či židů – týká se jen přibližně 5 % populace u nás.
- Ze 14 sledovaných skutečností ve 12 došlo v roce 1999 vůči roku 1991 k poklesu odmítavého postoje. Znamená to, že v naší společnosti za období od roku 1991 do roku 1999 jasně narostla tolerance vůči „odlišným“. Z dat nerozpoznáme, zda jde o nárůst tolerance na základě růstu nezájmu o nejbližší okolí nebo zda jde skutečně o projev růstu respektu vůči odlišným. Podle toho, že se zvyšuje tolerance i vůči těžkým alkoholikům se zdá, že není možné odmítnout ani to zdůvodnění, které jsme uvedli nejprve. Ale, snad, nebude převažovat. V každém případě je pokles nesmiřitelnosti – či růst tolerance – ve společnosti zřejmý.
- Pořadí a seskupování variant nechtěného sousedství se v uplynulých deseti letech zásadně nezměnilo. Vzhledem k jasnému zachování míry odmítání relativně narostla váha politického extrémismu. Nejpodstatnějším projevem změn je ale celkové zvýšení hladiny tolerance v naší zemi.
- Pořadových rozdílů v letech 1999 proti roku 1991 mírně ubylo. Porovnání frekvenční analýzy (viz další text) ukazuje, že v roce 1991 bylo možné rozlišit pořadí deseti stupňů, v roce 1999 jich bylo osm (výzkum EH) respektive devět (výzkum religiozity). Svědčí to o určitém sblížení celkových přístupů, o menší diferenciaci při celkovém růstu tolerance.
- Odmítavé postoje zůstaly v roce 1999 proti roku 1991 v podstatě zachovány jen u dvou druhů sousedství – vůči příznivcům levicového či pravicového extrémismu. Nejde o odmítání příliš silné – týká se asi 30 %

populace – ale stálé. Vůči politickému extrémismu je míra narůstající tolerance v naší zemi imunní.

- Vůbec nejvyšší je růst tolerance vůči možnosti mít za sousedy Romy: jde o snížení v řádu 30 % populace, tedy skoro na polovinu situace v roce 1991. Jde o jedno z neoptimističtějších čísel ze všech šetření s nimiž jsme dosud pracovali.
- Téměř na stejné úrovni nárůstu tolerance je přijatelnost sousedství s homosexuály a s lidmi, kteří mají AIDS. I tady došlo k poklesu nepřijatelnosti sousedství s nositeli uvedených charakteristik v rozsahu od 27 do 31 %, tedy k poklesu nad polovinu rozsahu odmítavých postojů z roku 1991.
- Vysoký byl také pokles odmítání sousedství lidí odlišné rasy – z téměř 25 % v roce 1991 na asi 7–10 % v roce 1999.
- Porovnání absolutních nárůstů tolerance v roce 1999 proti roku 1991 ukazuje na nejvýraznější nárůst tolerance vůči sousedům odlišné rasy, židům, lidem nemocným AIDS, homosexuálům, lidem z početných rodin a Romům. (U Romů jde o pokles nepřijatelnosti jako sousedů o 43 bodů, u příslušníků jiné rasy dokonce o 69 procentních bodů).
- U ostatních charakteristik nebyl už pokles tak výrazný, nicméně pokud jde o nepřijatelnost sousedství s lidmi s kriminální minulostí, s lidmi často opilými a s židy jde o pokles v rozsahu kolem 10 %. U postoje k židům jde o pokles na třetinovou úroveň v roce 1999 proti roku 1991.

Porovnání pořadí a průměrů v hodnocení nechtěného sousedství v jednotlivých výzkumech je uskutečněno v následujících tabulkách. Vždy je uvedeno pořadí podle odpovědi jasně odmítající sousedství určité skupiny lidí, pak jsou v tabulce uvedena srovnání podle míry shody průměrů, tedy srovnání do homogenních skupin podle pořadí. Tato shodná pořadová čísla jsou přesnějším vyjádřením diferencí mezi postoji. Ukazují totiž v jakých případech je míra odmítání sousedství shodná či naopak rozdílná. Konečně jsou vždy uvedeny zásadní (nejsilnější) korelační vztahy mezi volbami nechtěného sousedství.

**Porovnání frekvenční analýzy a vztahů mezi jednotlivými postoji
ve výzkumu Evropské hodnoty 1991:**

EV91CR, ot. č. 8 – koho nechce za souseda (1): Pořadí průměrů (na 1% hladině významnosti)											
	Mean	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8.d) opilci	81,0%	81,0%									
8.k) narkomani	77,9%		77,9%								
8.n) Rómové	73,4%			73,4%							
8.a) kriminálníci	70,2%				70,2%						
8.l) homosexuálové	50,7%					50,7%					
8.j) AIDS	49,2%					49,2%					
8.c) levicoví extrémisté	31,3%						31,3%				
8.e) pravicoví extrémisté	30,0%						30,0%	30,0%			
8.g) duševně nemocní	27,1%							27,1%	27,1%		
8.b) jiná rasa	24,7%								24,7%	24,7%	
8.i) přistěhovalci	22,9%									22,9%	
8.h) muslimové	22,8%									22,8%	
8.f) početné rodiny	14,0%										14,0%
8.m) Židé	13,0%										13,0%

Významné korelace:

extrémisté: 8.c – levicoví x 8.e – pravicoví	0,736
8.j – AIDS x 8.l – homosexuálové	0,495
8.h – muslimové x 8.i – přistěhovalci	0,479
8.h – muslimové x 8.m – Židé	0,468
8.b – jiná rasa x 8.i – přistěhovalci	0,458
8.b – jiná rasa x 8.h – muslimové	0,439

Porovnání frekvenční analýzy a vztahů mezi jednotlivými postoji ve výzkumu Evropské hodnoty 1999:

EV99CR, ot. č. 7 – koho nechce za sousedy: Pořadí průměrů (na 1% hladině významnosti)									
	Mean	1	2	3	4	5	6	7	8
7.D Těžcí alkoholici	75,5 %	75,5 %							
7.K Lidé užívající drogy	73,3 %	73,3 %							
7.A Lidé s kriminální minulostí	63,9 %		63,9 %						
7.N Rómové	39,9 %			39,9 %					
7.C Levicoví extrémisté	30,8 %				30,8 %				
7.E Pravicoví extrémisté	28,9 %				28,9 %				
7.J Lidé, kteří mají AIDS	20,6 %					20,6 %			
7.L Homosexuálové	19,7 %					19,7 %			
7.I Přistěhovalci / cizí dělníci	19,4 %					19,4 %			
7.G Citově nevyrovnaní lidé	18,8 %					18,8 %			
7.H Muslimové	15,2 %						15,2 %		
7.B Lidé odlišné rasy	9,8 %							9,8 %	
7.F Velmi početné rodiny	8,6 %							8,6 %	
7.M Židé	4,4 %								4,4 %

Významné korelace:	
extrémisté: 7.C – levicoví x 7.E – pravicoví	0,698
7.J – AIDS x 7.L – homosexuálové	0,450

Porovnání frekvenční analýzy a vztahů mezi jednotlivými postoji ve výzkumu ISSP Religiozita z roku 1999:

IS99RE, ot. č. A39 – koho nechce za souseda (1): Pořadí průměrů (na 1% hladině významnosti)										
	Mean	1	2	3	4	5	6	7	8	9
A39_4 Těžcí alkoholici (d)	70,8%	70,8%								
A39_11 Lidé užívající drogy (k)	69,8%	69,8%								
A39_1 Lidé s kriminální minulostí (a)	60,2%		60,2%							
A39_14 Rómové (n)	41,9%			41,9%						
A39_5 Pravicoví extrémisté (e)	32,2%				32,2%					
A39_3 Levicoví extrémisté (c)	31,9%				31,9%					
A39_12 Homosexuálové (l)	23,4%					23,4%				
A39_10 Lidé, kteří mají AIDS (j)	20,8%					20,8%	20,8%			
A39_9 Přistěhovalci / cizí dělníci (i)	19,7%					19,7%	19,7%			
A39_7 Citové nevyrovnaní lidé (g)	19,4%						19,4%			
A39_8 Muslimové (h)	15,3%							15,3%		
A39_2 Lidé odlišné rasy (b)	7,7%								7,7%	
A39_6 Velmi početné rodiny (f)	6,4%								6,4%	6,4%
A39_13 Židé (m)	4,4%									4,4%

Významné korelace:	
extrémisté: A39_3 - levicoví (c) x A39_5 - pravicoví (e)	0,710
A39_10 - AIDS (j) x A39_12 - homosexuálové (l)	0,531

Srovnání vztahů mezi jednotlivými odmítnutími ukazuje na spojování určitých odmítavých postojů navzájem. Především je zřetelné, že odmítání levicového či pravicového extrémisty jako souseda se netýká jeho zaměření, ale jeho extrémismu: ve všech třech výzkumech je vysoká korelace mezi odmítnutím sousedství jak s levicovým, tak pravicovým extrémistou.

U všech tří výzkumů vystoupila jasná souvislost mezi odmítnutím sousedství s nemocnými AIDS a sousedství s homosexuály: onemocnění HIV je ve veřejnosti spojováno především s homosexuály, i tady jde vlastně o dva aspekty téže situace.

Vůbec nějaké další statisticky významné vztahy mezi postoji byly zaznamenány jen v roce 1991. Týkaly se propojení odmítání přistěhovalců, rasových předsudků, předsudků vůči muslimům a vůči židům. Zajímavé je, že v dalších výzkumech (tedy po osmi letech od výzkumu v roce 1991) se toto provázání neobjevilo. Zdá se, že jednotlivé odmítavé postoje se jaksí osa-

mostatňují: větší zkušenosti např. s přistěhovalci, muslimy, s příslušníky jiných ras snad vedou ke zpřesňování stanovisek vůči nim jako samostatným skupinám než vůči nim jako příslušníkům nějakého širšího společenství, etnika, rasy. To by snad mohlo být chápáno jako pozitivní signál, korespondující s růstem tolerance v naší zemi.

2. Vzájemné vztahy uvnitř postojů – vícerozměrná analýza

Postup vícerozměrné analýzy umožňuje porozumět vztahům mezi jednotlivými postoji k nechtěným sousedům. A z pochopení těchto vztahů lze usuzovat na jejich skutečné obsahy.

Faktorová analýza byla zpracována na čtyři faktory, aby byla možná srovnatelnost. Přináležitost k jednotlivým faktorům je v tabulkách zvýrazněna **boldem**. Vícerozměrné škálování prezentuje seskupování sledovaných proměnných v grafické podobě. Interpretace os, kolem kterých jsou proměnné shromážděny, dává možnost pokusit se o strukturovanější analýzu, někdy dokonce o typologii.

Výzkum EH 1991

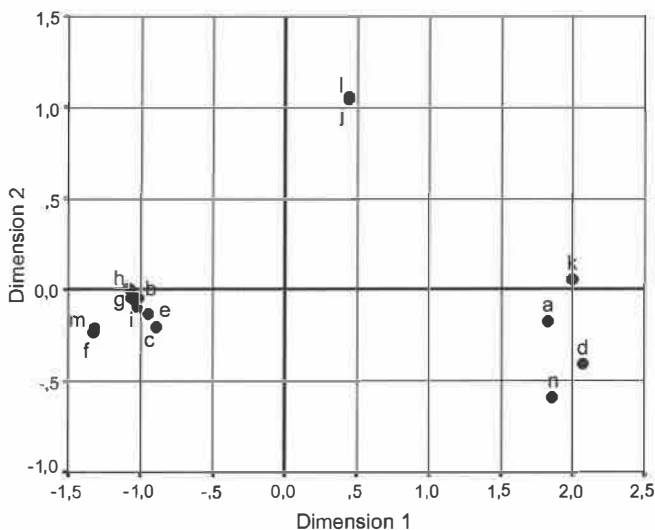
Factor Analysis: Rotated Component Matrix				
	Component			
	1	2	3	4
8.m) Sousedi – Židé	0,723			
8.h) Sousedi – muslimové	0,708		0,182	
8.i) Sousedi – přistěhovalci	0,700			0,213
8.b) Sousedi – jiná rasa	0,679			0,296
8.f) Sousedi – početné rodiny	0,657			-0,109
8.g) Sousedi duševně nemocní	0,559	0,244	0,100	-0,172
8.k) Sousedi – narkomani	0,103	0,788		
8.d) Sousedi – opilci		0,606	0,265	0,205
8.j) Sousedi – AIDS	0,459	0,580		
8.l) Sousedi – homosexuálové	0,451	0,575		
8.e) Sousedi – pravíkoví extrémisté	0,371	0,124	0,831	
8.c) Sousedi – levíkoví extrémisté	0,389	0,123	0,813	
8.n) Sousedi – Rómové	0,201			0,824
8.a) Sousedi – kriminálníci	0,116	0,425	0,102	0,497

Extraction Method: Principal Component Analysis (forced 4 factors).

Rotation Method: Quartimax with Kaiser Normalization.

Odmítnutí romských sousedů se v roce 1991 nejsilněji váže k odmítnutí sousedů s kriminální minulostí. Mnohem slabší (avšak zaznamatelný) je vztah k faktoru soustřeďujícímu především ty, kteří odmítají sousedy na principu vycházejícím z etnicko-náboženských diferencí (židé, muslimové, přistěhovalci, jiná rasa). Spojení s odmítajícími sousedy s kriminální minulostí je zajímavě propojeno s dalšími odmítnutími založenými spíše na sociálně-deviantních zdrojích (s faktorem 2., který zahrnuje narkomany, opilce i nemocné AIDS a homosexuály). Propojení může být bráno prostřednictvím toho, že odmítnutí sousedů – kriminálníků je sice nejbliž odmítnutí sousedů Romů, ale skoro stejně intenzivně je spojeno právě s odmítnutím narkomanů, alkoholiků, nemocných AIDS a homosexuálů.

Vícerozměrné škálování (EH 1991):

V horním pravém kvadrantu poblíž svislé osy: odmítnutí sousedství s /8.j/ nemocnými AIDS a s /8.l/ homosexuály.

V pravé polovině: 8.k) narkomani, 8.a) kriminálníci, 8.d) opilci a 8.n) Romové.

Ostatní v levém dolním kvadrantu, z toho nejvíce vlevo dole: 8.m) židé + 8.f) početné rodiny a postoje shluklé pod vodorovnou osou: 8.h) muslimové, 8.g) duševně nemocní, 8.b) jiná rasa, 8.i) přistěhovalci, 8.e) pravicoví extrémisté, a 8.c) levicoví extrémisté.

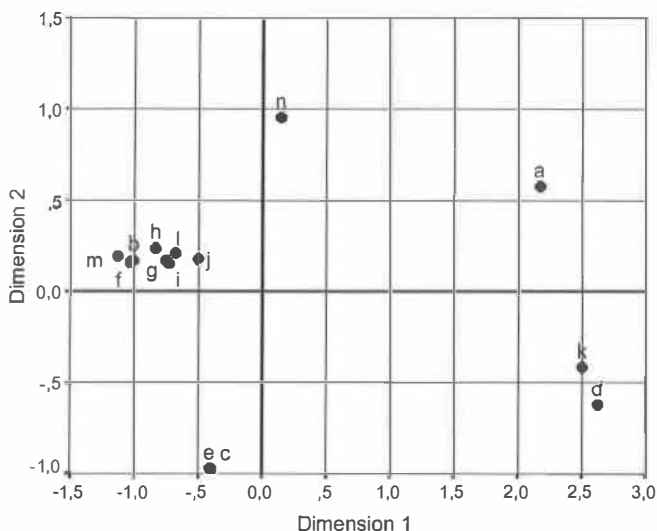
Podle grafického vyjádření shod a diferencí zjištěných vícerozměrným škálováním se ukazuje v roce 1991 blízkost mezi odmítáním sousedů Romů a sousedů s nejkrajnějšími sociálně-deviantními znaky – alkoholiků, lidí s kriminální minulostí a narkomanů. Odmítání založená spíše na etnickém východisku jsou od odmítání romských sousedů velmi vzdálená. To by svědčilo jasně ve prospěch převahy sociálně-deviantních zdrojů odmítání Romů nad zdroji etnickými.

Výzkum EH 1999

Factor Analysis: Rotated Component Matrix				
	Component			
	1	2	3	4
7.B Lidé odlišné rasy	0,693		-0,112	
7.J Lidé, kteří mají AIDS	0,632		0,297	
7.L Homosexuálové	0,629		0,205	
7.H Muslimové	0,618	0,259		0,105
7.M Židé	0,607	0,134	-0,239	
7.I Přistěhovalci / cizí dělníci	0,602		0,102	
7.N Rómové	0,474			0,130
7.C Levicoví extrémisté	0,134	0,897		
7.E Pravicoví extrémisté	0,140	0,894		
7.K Lidé užívající drogy	0,119		0,730	
7.D Těžcí alkoholici			0,708	0,167
7.A Lidé s kriminální minulostí	0,311		0,481	-0,213
7.G Citově nevyrovnaní lidé	0,216		0,166	0,760
7.F Velmi početné rodiny	0,389			0,679

Odmítání sousedství s Romy je na základě výsledků výzkumu Evropské hodnoty z roku 1999 zařazeno obsahově v jiném faktoru než tomu bylo v roce 1991: spojení se sociálně – deviantními východisky je tu nulové. Odmítání sousedství s Romy se sice volně, ale přece jen spojilo s odmítáními spíše vyvěrajícími z etnických či jiných předsudků a stereotypů (s odmítáním sousedství s přistěhovalci, židy, muslimy, lidmi odlišné rasy, ale také s nemocnými AIDS a homosexuály).

Vícerozměrné škálování (EH 1999):

V pravé polovině se umístily postoje:

v pravém horním kvadrantu: 7.N Romové + 7.A Lidé s kriminální minulostí

v pravém dolním kvadrantu: 7.K Lidé užívající drogy + 7.D Těžcí alkoholici

V levém horním kvadrantu nad vodorovnou osou se shlukly postoje:

7.M Židé, 7.F Velmi početné rodiny, 7.B Lidé odlišné rasy, 7.H Muslimové, 7.G Citově nevyrovnaní lidé, 7.I Přistěhovalci / cizí dělníci, 7.L Homosexuálové, 7.J Lidé, kteří mají AIDS

Dole v levém dolním kvadrantu jsou:

7.C Levicoví extrémisté + 7.E Pravicoví extrémisté

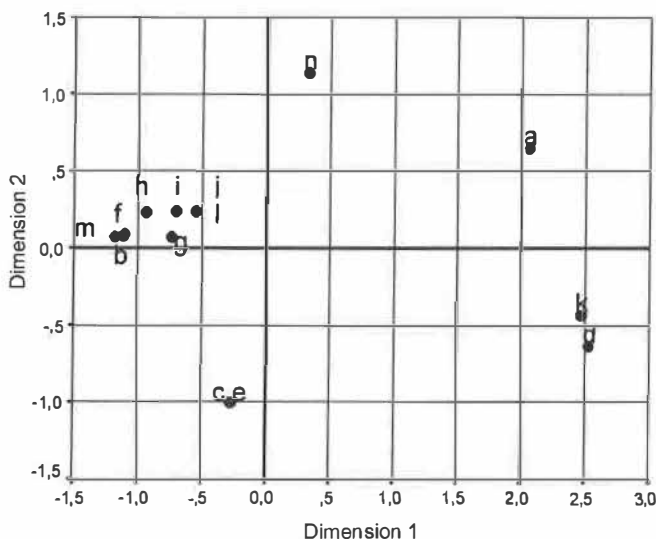
Z vícerozměrného škálování však – na rozdíl od výsledků faktorové analýzy – vzešla jasná oddělenost neochoty sousedství s Romy od odmítání sousedů z etnických příčin. Jestliže je tu blízkost, tak především s odmítáním sousedství s lidmi s kriminální minulostí. Zajímavé je, že na téže straně od osy je také odmítání narkomanů a alkoholiků. Tento poznatek je v rozporu s výsledkem faktorové analýzy téhož výzkumu.

Výzkum ISSP Religiozita 1999

Factor Analysis: Rotated Component Matrix				
	Component			
	1	2	3	4
A39_13 Židé (m)	0,708			
A39_8 Muslimové (h)	0,652		0,139	0,209
A39_2 Lidé odlišné rasy (b)	0,642			0,288
A39_11 Lidé užívající drogy (k)		0,734		
A30_4 Těžcí alkoholici (d)		0,677	0,161	
A39_10 Lidé, kteří mají AIDS (j)	0,523	0,545		
A39_12 Homosexuálové (l)	0,512	0,545		
A39_1 Lidé s kriminální minulostí (a)		0,467		0,365
A39_3 Levicoví extrémisté (c)	0,143		0,891	0,107
A39_5 Pravicoví extrémisté (e)	0,126	0,182	0,882	
A39_6 Velmi početné rodiny (f)	0,155			0,687
A39_7 Citově nevyrovnaní lidé (g)		0,164	0,135	0,633
A39_9 Přistěhovalci / cizí dělníci (i)	0,420	0,125		0,438
A39_14 Rómové (n)	0,325	0,189	-0,154	0,430

Výsledky faktorové analýzy z dat výzkumu religiozity z roku 1999 ukazují na spojení odmítnutí romských sousedů do jednoho faktoru se zvláštním hybridem postojů: s odmítnutím sousedů s početnými rodinami, sousedství s citově a duševně nevyrovnanými lidmi a s přistěhovalci. Spojení s odmítáním sousedů židovského původu, muslimů a příslušníků jiné rasy je slabší, avšak je. Spojení s odmítáním jasně založeným na sociálně-deviantních zdrojích je nulové.

Vícerozměrné škálování (Religiozita 1999):

V pravé polovině se umístily vyjádřené odmítavé postoje k sousedství s:

v pravém horním kvadrantu: Romy (n) + lidmi s kriminální minulostí (a)

v pravém dolním kvadrantu: lidmi užívajícími drogy (k) + těžkými alkoholiky (d)

V levém horním kvadrantu nad vodorovnou osou se shlukly postoje k:

židům (m), velmi početným rodinám (f), lidem odlišné rasy (b), muslimům (h), citově nevyrovnaným lidem (g), přistěhovalcům či cizím dělníkům (i), homosexuálům (l), lidem onemocnělým AIDS (j).

Dole v levém dolním kvadrantu jsou znovu společně postoje k levicovým extrémistům (c)

a pravicovým extrémistům (e).

Výsledky vícerozměrného škálování z výzkumu ISSP religiozita z roku 1999 se vlastně zcela shodují s výsledky téhož postupu aplikovaného na výzkum Evropských hodnot z téhož roku: blízkost odmítnutí Romů s odmítnutím kriminálníků (či narkomanů a alkoholiků) a vzdálenost s odmítáním založeným na etnických či jinak předsudečných postojích. I zde je tedy rozpor mezi výsledky faktorové analýzy a vícerozměrným škálováním.

3. Statisticky významné vztahy vůči vybraným postojům

Posledním krokem analýzy je propočítání a interpretace vybraných sociálních a demografických vlivů na některé postoje odmítající sousedství. Zvolili jsme 10 indikátorů, které byly ve srovnatelné podobě užity ve všech třech exploatovaných výzkumech. Konkrétně to byly: pohlaví, věk, velikost obce bydliště, kraj (v uspořádání z roku 1960), zaměstnanecký status, roky školní docházky, dokončené vzdělání, rodinný stav, víra v Boha.

Z variant nechtěného sousedství jsme pro analýzu vlivů vybrali – na základě výsledků faktorové analýzy a také proto, abychom mohli konfrontovat shody či rozdíly mezi vlivy na postoje, u nichž bychom předpokládali možný úzký vztah k hlavnímu tématu, tedy k analýze postojů k Romům – následující:

- odmítání často opilých lidí jako sousedů (jako nejsilnější odmítavý postoj vůbec a zároveň jako podstatného reprezentanta sociálně deviantních aktivit);
- odmítání Romů jako sousedů (jako základ našeho zájmu v této analýze);
- odmítání pravicových extrémistů (protože s pravicovým extrémismem bývají nejčastěji spojovány tendence k odmítání cizinců);
- odmítání sousedů odlišné rasy (vysloveně jde o reprezentanta postojů blízkých rasismu).

Předpokládali jsme, že porovnání shod a rozdílů v sociálních a demografických charakteristikách těch, kteří volí uvedené postoje, pomůže k porozumění postojů k Romům v naší zemi. Především jsme předpokládali, že pokud by vystoupila shoda v indikátorech u odmítání sousedství s Romy s charakteristikou vystihující sociální deviace, bylo by možné přiklonit se k hypotéze, že i odmítání sousedství s Romy je projevem spíše sociální „nepřijatelnosti“ a naopak větší shoda spíše s rasově motivovaným odmítáním by mohla upozornit na výraznější konotaci etnicko-rasovou.

V následujícím textu jsou jednotným způsobem prezentovány výsledky statistické analýzy a to tak, že vždy jsou u každého indikátoru uvedeny výše chý kvadrátu a také váha statistické závislosti. Ve srovnávací analýze pracujeme jen s poznatky v posledních dvou sloupcích, tedy s těmi indikátory, které vystoupily jako statisticky významné ve vztahu k častějšímu výskytu odmítání sousedství s danou skupinou.

Výzkum Evropské hodnoty 1991:

8.b) Sousedí – jiná rasa: zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,642				
věk (10leté skupiny)	0,000	do 29 let			od 60 let výš
region bydliště (země)	0,270				
velikost obce bydliště	0,010				
věk ukončení školy	0,000	16–19 let	20 let a víc		do 15 let
v současnosti zaměstnán jako	0,000	zaměstnanec	bez poměru		důchodce
rodinný stav	0,000		svobodný/á		ovdovělý/á
věří, že existuje Bůh	0,000	ne			ano
víra v osobního Boha	0,300				

8.d) Sousedí – opilci: zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,000	muži			ženy
věk (10leté skupiny)	0,003			od 60 let výš	
region bydliště (země)	0,653				
velikost obce bydliště	0,000	do 5 tisíc		20–100 tisíc	
věk ukončení školy	0,014				
v současnosti zaměstnán jako	0,001			důchodce	
rodinný stav	0,014				
věří, že existuje Bůh	0,098				
víra v osobního Boha	0,010				

8.e) Sousedí – pravicoví extrémisté: zmíněno

	χ^2	méně často		častěji	
	LR	-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,025				
věk (10leté skupiny)	0,000	do 29 let			od 60 let výš
region bydliště (země)	0,242				
velikost obce bydliště	0,022				
věk ukončení školy	0,419				
v současnosti zaměstnán jako	0,000				důchodce
rodinný stav	0,019				
věří, že existuje Bůh	0,003		ne	ano	
víra v osobního Boha	0,000		neexistuje		

8.n) Sousedí – Romové: zmíněno

	χ^2	méně často		častěji	
	LR	-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,391				
věk (10leté skupiny)	0,024				
region bydliště (země)	0,365				
velikost obce bydliště	0,466				
věk ukončení školy	0,154				
v současnosti zaměstnán jako	0,005		bez poměru		
rodinný stav	0,122				
věří, že existuje Bůh	0,640				
víra v osobního Boha	0,514				

Výzkum Evropské hodnoty 1999

7.B Lidé odlišné rasy: zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,115				
věk (10leté skupiny)	0,015				
kraj bydliště	0,126				
velikost obce bydliště	0,003		od 100 tis.		
věk ukončení školy	0,000		20 let a víc		do 15 let
dosažené vzdělání	0,000		VŠ		základní
v současnosti zaměstnán jako	0,023				
rodinný stav	0,407				
věří, že existuje Bůh	0,467				
víra v osobního Boha	0,427				

7.D Těžcí alkoholici: zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,000	muži			ženy
věk (10leté skupiny)	0,348				
kraj bydliště	0,000			Praha + JihČ	
velikost obce bydliště	0,000	do 5 tis.		Praha	
věk ukončení školy	0,136				
dosažené vzdělání	0,000	bez maturity		s maturitou	
v současnosti zaměstnán jako	0,000	podnikatel			
rodinný stav	0,090				
věří, že existuje Bůh	0,573				
víra v osobního Boha	0,389				

7.E Pravicoví extrémisté: zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,000	ženy			muži
věk (10leté skupiny)	0,000		do 29 let		od 60 let výš
kraj bydliště	0,433				
velikost obce bydliště	0,349				
věk ukončení školy	0,032				
dosažené vzdělání	0,000		základní	s matur. + VŠ	
v současnosti zaměstnán jako	0,004		bez poměru	důchodce	
rodinný stav	0,077				
věří, že existuje Bůh	0,258				
víra v osobního Boha	0,497				

7.N Romové: zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	3,190				
věk (10leté skupiny)	0,004			30–39 let	
kraj bydliště	0,020				
velikost obce bydliště	0,297				
věk ukončení školy	0,049				
dosažené vzdělání	0,090				
v současnosti zaměstnán jako	0,238				
rodinný stav	0,473				
věří, že existuje Bůh	0,042				
víra v osobního Boha	0,000		osobní Bůh		

Výzkum ISSP Religiozita 1999

A39_2 Lidé odlišné rasy (b): zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,175				
věk (10leté skupiny)	0,069				
kraj bydliště	0,024				
velikost obce bydliště	0,299				
věk ukončení školy	0,005			do 15 et	
dosažené vzdělání	0,000		s amuritou		základní
v současnosti zaměstnán jako	0,012				
rodinný stav	0,195				
věří v Boha (nyní)	0,647				
víra v osobního Boha	0,005			je mi to jedno	

A39_4 Těžcí alkoholici (d): zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,000	muži			ženy
věk (10leté skupiny)	0,304				
kraj bydliště	0,142				
velikost obce bydliště	0,075				
věk ukončení školy	0,000				
dosažené vzdělání	0,000		bez maturity		20 let a víc VŠ
v současnosti zaměstnán jako	0,000	podnikatel			
rodinný stav	0,061				
věří v Boha (nyní)	0,344		ano	ne	
víra v osobního Boha	0,006		boží osoba	duch nebo životní síla	

A39_5 Pravicoví extrémisté (e): zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,000	muži			ženy
věk (10leté skupiny)	0,009			50–59 let	
kraj bydliště	0,000	střČ		sevČ	
velikost obce bydliště	0,047				
věk ukončení školy	0,001		do 15 let	20 let a víc	
dosažené vzdělání	0,000		základní	VŠ	
v současnosti zaměstnán jako	0,088				
rodinný stav	0,049				
věří v Boha (nyní)	0,002		ano	ne	
víra v osobního Boha	0,002		boží osoba	není nic	

A39_14 Romové (n): zmíněno					
	χ^2 LR	méně často		častěji	
		-4,0	-2,7	+2,7	+4,0
pohlaví dotazovaného	0,623				
věk (10leté skupiny)	0,062				
kraj bydliště	0,061				
velikost obce bydliště	0,102				
věk ukončení školy	0,002		do 15 let	16–19 let	
dosažené vzdělání	0,239				
v současnosti zaměstnán jako	0,180				
rodinný stav	0,740				
věří v Boha (nyní)	0,015				
víra v osobního Boha	0,000		boží osoba		je mi to jedno

Vzájemné porovnání (opřené, jak bylo řečeno, o komparaci statisticky významných vztahů vůči častějšímu výskytu odmítnutí sousedství s danou skupinu, tedy na základě údajů uvedených v posledních dvou sloupcích tabulek) prezentovaných výsledků ukazuje na několik podstatných závěrů:

- především se ukázalo, že frekvence statisticky významných vztahů k odmítnutí sousedství s Romy je zásadně menší než u všech ostatních sledovaných odmítnutí, a to u všech tří výzkumů. Konkrétně se objevilo po 13 statisticky významných vztazích k častějšímu odmítnutí sousedství

s alkoholiky a s pravicovými extrémisty, 8 takových vztahů vůči odmítnutí sousedství s lidmi jiné rasy a jen 3 v odmítnutí sousedství s Romy. Navíc jde o vztahy jen z roku 1999, které nejsou nijak sourodé. U ostatních odmítnutí lze nalézt alespoň náznak shody (např. ženy výrazněji odmítají sousedství alkoholiků, naopak muži jsou spíše proti sousedství s pravicovými extrémisty, lidé se základním vzděláním častěji odmítají sousedství s lidmi jiné rasy atd.), u vztahů k sousedství s Romy ne. Tuto skutečnost lze interpretovat jen tak, že v odmítání sousedství s Romy nejsou v naší populaci diference: dosažené podíly populace, které odmítají sousedství s Romy se vztahují ve stejné míře na mladé či staré či lidi středního věku, na lidi se základním či vysokoškolským vzděláním, lidi z Prahy stejně jako ze severních Čech či jižní Moravy, na muže i ženy, na věřící či nevěřící... Jde o obecný fenomén. Znamená zřejmě i to, že většinová populace nediferencuje mezi Romy. Vytváří si stanoviska vůči Romům jako vůči jednolitě skupině.

- Před analýzou statisticky významných vztahů jsme – jak bylo řečeno – předpokládali, že případná míra blízkosti k té či oné orientaci (sociálně-deviantní či naopak etnické) by mohla přispět k pochopení obsahu odmítání sousedství s Romy a tedy i k pochopení vztahu k romskému etniku vůbec. Jenže – žádná shoda či neshoda se nekoná. Odmítavé postoje vůči Romům se rekrutují zřejmě jak ze sociálně-patologických zdrojů, tak i ze zdrojů etnických. V každém případě jde o postoje svého druhu, poměrně jednolitě. Lze se domnívat, že jsou to postoje blízké stereotypům či dokonce zabudovaným předsudkům. Už i proto, že v uplynulých deseti letech tu nedochází k výraznější změně.

4. Pokus o shrnutí

Vzhledem k tomu, že jsou ke zkoumanému tématu k dispozici data prakticky srovnatelná, vytváří se unikátní možnost srovnání ověřených výpočtů o stavu a vývoji zkoumané skutečnosti. Nabízená shrnutí se tak mohou hlásit k blízkosti výroků o skutečném vývoji přijatelnosti sousedství s Romy v naší zemi v posledních deseti letech i sousedství s jinými „problémovými“ skupinami. Se všemi případnými konotacemi, které takové výroky mohou přinášet. Z poznatků, které předchozí analýza přinesla, lze usuzovat na platnost následujících poznatků:

- Sousedství s Romy je stále ještě nepříjemné pro asi 40 % dospělé populace (většinové) v této zemi. I když mezi nechtěnými sousedy váha sousedství s Romy klesá.
- Přijatelnost takového sousedství za posledních deset let jasně vzrostla: proti roku 1991 v roce 1999 poklesl o víc než 43 % podíl dospělé populace v ČR, pro kterou je sousedství s Romy nepřijatelné;
- Nárůst tolerance je však příznačný téměř pro všechny ze 14 sledovaných skupin obyvatel, především pro ty, které charakterizují etnickou či náboženskou odlišnost a pro ty, vůči nimž byly v roce 1991 postojem nejvíce zatíženy předsudky: největší nárůst tolerance byl v devadesátých letech zaznamenán vůči lidem jiné rasy, Židům, ale také vůči nemocným AIDS, homosexuálům, vůči sousedům s velkými rodinami a vůči již zmíněným Romům.
- Struktura odmítání se příliš nezměnila – při celkovém rozvolnění (poklesu intolerance) se navíc ještě zmenšil počet rozpoznatelných skupin postojů. Nejde však o změnu zásadní.
- Faktorová analýza a analýza opřená o vícerozměrné škálování přinesly pozoruhodné výsledky. V roce 1991 byla mezi výsledky faktorové analýzy a vícerozměrného škálování (tedy mezi dvěma postupy charakterizujícími míru shody a míru vzdálenosti mezi sledovanými postoji) vysoká shoda: podle obou postupů se zdálo, že odmítání sousedství s Romy je jasně spojeno především s odmítáním sousedů poznamenaných sociálně – deviantními charakteristikami jako jsou kriminální minulost, alkoholismus a narkomanie. Tuto skutečnost lze interpretovat jako projev výrazně větší váhy zdrojů sociálně – deviantních při utváření odmítavých postojů vůči Romům v roce 1991 v této zemi. V roce 1999 se jak u výzkumu Evropské hodnoty, tak u výzkumu religiozity ukázala rozdílnost mezi výsledky faktorové analýzy a vícerozměrného škálování. Zatímco vícerozměrné škálování přineslo přece jen blízkost odmítání sousedství s Romy s odmítáním sousedství s lidmi s kriminální minulostí (a méně intenzivně, ale přece jen také s odmítáním sousedství s alkoholy a narkomany), faktorové analýzy v obou výzkumech upozornily na určitou změnu: složení faktorů v nichž byla především zařazena odmítání sousedství s Romy zahrnovalo také jeden či dva postoje spíše se rekrutující ze zdrojů etnických. Spojení

se sociálně-deviantními postoji zde nezaznamenáváme. Zdá se, že sice dochází k výraznější toleranci většinové populace vůči Romům, ale zároveň k větší infiltraci etnických vlivů a poklesu vlivů sociálně – deviantních při formulování odmítavých postojů vůči Romům ve většinové populaci.

- Od analýzy vybraných sociálních a demografických vztahů ovlivňujících odmítavé postoje k sousedství s Romy jsme očekávali, že pomůže upřesnit odpověď právě na otázku po převaze zdrojů těchto odmítavých postojů. Ukázalo se ale, že prakticky žádné sociální a demografické znaky vůči postojům k sousedství s Romy nediferencují: nehraje tu roli ani věk, ani pohlaví, vzdělání, obec a kraj bydliště, zaměstnanecká skupina, víra v Boha, rodinný stav. Poznatky o struktuře a vývoji postojů k sousedství s Romy nebyly v letech 1991 a 1999 vnitřně v naší zemi diferencované. Vztahují se na celou populaci. Šlo o nediferencované chápání romské menšiny. Nebo také lze říci, že chápeme romskou menšinu jako nediferencovanou, jako jednu skupinu. Což ovšem neodpovídá skutečnosti. Svádí to k závěru, že vztahy většiny k romské minoritě u nás jsou stále především poznamenány stereotypy a předsudky.

**Analysis of neighbourly relations, especially with Romanies
(Results of a secondary data analysis from the results of the
surveys European Values 1991, 1999, and ISSP Religiosity
1999 for the Czech Republic)**

Libor Prudký

In the Czech sociology, the issue “neighbourly relations” is not often a focus of examination, although it can contain a large quantity of valuable knowledge. The text contributes to the analysis of neighbourly relations on the basis of a comparative analysis of three representative sociological surveys conducted in the Czech Republic in the 1990s. The analysis focuses mainly on the neighbourly relations with Romanies, an ethnic group considered as most problematic in Czech society.

The knowledge was based on the following surveys:

The European Value Study from 1991, the same survey taken in 1999 and the research Religiosity from the series of the ISSP, also from 1999.

A comparison of results of a research of unwanted neighbourly relations has revealed that the biggest problems are connected with the neighbourly relations with serious alcoholics, drug addicts, people with a criminal record and Romanies. They were followed as unacceptable neighbours much behind them by political extremists, people who contracted AIDS and homosexuals.

The rejection of neighbourly relations with immigrants, including foreign workers, only relates to about 20 % of the population in the Czech Republic. The rejection of mentally ill neighbours is at about the same level. Moslems as neighbours are unacceptable for about 15 % of the population. Members of a different race are unwanted as neighbours by only about 7 to 10 % of the population. The smallest rejection as neighbours was displayed in the case of very large families and Jews – it only relates to approximately 5 % of Czechs.

It is significant that out of the 14 groups under observation, there was a fall in the negative position in 12 of them between 1991 and 1999. This means that Czech society is much more tolerant of “others” in 1991 than in 1999.

An analysis of relationships (including a factor analysis) has made it quite clear that these are interrelated types of neighbourly relations. In fact, they make up a monolithic group with a core in the association of neighbourly relations with Romanies and at the same time with people with a criminal past. This analysis, too, has confirmed that the relationships of the majority and the Romany minority do not have only (or even solely) an ethnic background, but they also include serious social attributes, linked in the majority population with the Romanies’ life style.